

УДК 811.111'342

Н. А. Ерреро Бікус,
аспірант

(Київський національний лінгвістичний університет)

РИТМІЧНА ГРУПА ЯК НЕВІД'ЄМНА ЧАСТИНА СКЛАДОПОДІЛУ АНГЛІЙСЬКОГО МОВЛЕННЯ

У статті проаналізовано різні підходи до визначення ритмічної групи (фонетичного слова) як базової одиниці ритму мовленнєвого потоку, що відіграє безпосередню роль у складоподілі англійського мовлення. Також досліджено смислову й енклітичну тенденції виділення ритмічних груп у висловленні та структуру фонетичних слів, яка залежить від темпу мовлення та інтонації.

Фонетичні та фонологічні дослідження складу посідають вагоме місце в мовознавстві, оскільки проблематика визначення складу, виявлення його межі, правил складоподілу в мові й мовленні й досі лишаються відкритою. Сучасні погляди на склад базуються в основному на вивченні силабічної структури, фонетичних особливостей поєднання фонем у складі, здатності складу утворювати мовні одиниці вищих рівнів (морфеми, слова та висловлювання), а також розрізняти слова й словоформи, тобто розглядають склад як мовну одиницю. Проте існує багато факторів, які свідчать про склад як:

- найменшу вимовну одиницю, яка, безпосередньо, бере участь у відтворенні мовлення не як проста послідовність сегментів, а як суцільний артикуляційний комплекс;
- мінімальну одиницю породження й сприйняття мовлення, всередині якої здійснюються правила коартикуляції;
- мінімальний відрізок, у якому відбувається зростання і спад величини повітряного потоку ("дихальний імпульс");
- поле реалізації наголосу й фразового (синтагматичного) акценту;
- організатор сегментних одиниць у мовленнєвому ланцюжку;
- мінімальну одиницю мовленнєвого ритму.

Ці ознаки характеризують склад набагато ширше, тому що склад відіграє невід'ємну та особливу роль у мовленнєвій діяльності. Отже, у мові ми можемо спостерігати процес складоподілу в напрямку індуктивному, тобто від сполучуваності фонем у складі, його структури (фонетичної й фонологічної) до творення одиниць вищих рівнів, тоді як у мовленні цей процес розглядається у дедуктивному порядку – членування дискурсу на ритмічні групи, які у свою чергу поділяються на склади.

Метою даного дослідження є виявлення правил членування мовлення на ритмічні групи (фонетичні слова), які є вирішальними у подальшому складоподілі. Досягнення мети передбачає виконання таких **завдань**:

- 1) ознайомитися з експериментальними дослідженнями ритму мовлення;
- 2) виявити дієвий принцип поділу мовленнєвого потоку на ритмічні групи;
- 3) визначити основні правила членування на ритмічні групи.

Безпосередньо перший етап складоподілу англійського мовлення складає процес членування мовленнєвого ланцюжка на ритмічні групи або так звані фонетичні слова. Цей етап є важливим тому, що правильність поділу на ритмічні групи залежить, у першу чергу, від артикуляційних та емоційних характеристик мовця, а, по-друге, від стилю обраного мовлення.

1. У мовознавстві виникають різні суперечки щодо визначення мінімальної одиниці ритму мовлення. Більшість дослідників (у тому числі К. Л. Пайк, А. Ч. Гімсон, М. Халлідей та ін.) основною одиницею ритму вважають ритмічну групу. Деякі ж стверджують, що такою одиницею є синтагма [1; 2] або пропонують склад як мінімальну, а синтагму – як максимальну одиницю [3]. Суперечки в цій області пов'язані з тлумаченням самого поняття "ритм". Однак, незалежно від того, що лежить в основі даного поняття, найбільш логічним й оптимальним є підхід, згідно з яким склад розглядається як мінімальна, а ритмічна група як базова одиниця ритму мовленнєвого потоку.

Такі розбіжності в поглядах також можуть виникнути в результаті визначення складу як сегментної або суперсегментної одиниці. Пригадаємо, що звуковий ланцюжок членується на окремі одиниці, які виділяються різними фонетичними засобами. Такими одиницями є фраза, фонетична синтагма, фонетичне слово (такт), склад і звук. Поєднання сегментних одиниць у більші одиниці здійснюється за допомогою суперсегментних, або просодичних одиниць, які неначе накладаються на сегментні (наголос та інтонація). Склад є і сегментною, і суперсегментною одиницею. Як сегментна одиниця склад представляє лінійну послідовність звуків, а як супрасегментна одиниця представляє собою єдність складових і нескладових звуків.

Дана стаття розглядає склад як суперсегментну одиницю, яка у комплексі з іншими складами під словесним наголосом утворює фонетичне слово (такт). Ритмічна група тут вживається в значенні, ідентичному з фонетичним словом, оскільки відтворює також ритм (темп) мовлення. Ритмічний ефект

у мовленні досягається закономірною послідовністю наголошених складів з ненаголошеними, які можуть бути енклітичними або проклітичними. Початкові ненаголошені склади завжди є проклітиками, кінцеві – енклітиками [4: 5-6].

Відомо, що членування мовлення на склади може відбуватися на *складовому рівні* ("syllable-timed rhythm") або здійснюватися шляхом повторення наголосів через більш-менш рівні проміжки часу ("stress-timed rhythm" – акцентний ритм) [5]. Хоч англійській мові властивий другий рівень, де періодичність здійснюється шляхом такту (ритмічної групи), зустрічається також і складовий тип ритму, щоправда, досить рідко. Отже, немає сумнівів, що в ієрархії одиниць англійського мовленнєвого ритму склад займає первинне місце, тобто є мінімальною одиницею ритму.

2. Питання щодо положення внутрішніх ненаголошених складів у ритмічній групі достатньо не вивчене. Проте існує дві точки зору, в результаті яких було визначено дві тенденції. Першу з них називають **смісловою**, за якою ненаголошені склади тяжіють до наголошеного складу тієї ж лексичної одиниці, або до одиниці, з якою даний склад тісно пов'язаний за смыслом [6]:

'Mary | is 'leaving | to'morrow.

Друга тенденція, за якою ненаголошені склади тяжіють до попереднього наголошеного, називають **енклітичною**. За таким підходом та ж фраза поділяється на ритмічні групи таким чином:

'Mary is | 'leaving to| 'morrow.

Останній принцип є досить поширеним у лінгвістиці. Дослідники мовленнєвого ритму при поділі фрази на ритмічні групи частіше використовують енклітичну тенденцію поєднання ненаголошених складів, і це стало традицією в дослідженнях англійської мови, хоч обґрунтування даного положення відсутнє.

Наприклад, Отто фон Ессен у своїх дослідженнях про функції ненаголошених складів у германських мовах дійшов висновку, що енклітична тенденція найбільш властива для цих мов, ніж проклітична [7].

Кеннет Лі Пайк стверджує протилежне, що ненаголошені склади можуть виконувати і подвійну функцію: функцію проклітик і функцію енклітик [8].

За дослідженнями Д. І. Андреевої, енклітична тенденція зростає з пришвидшенням темпу мовлення. У швидкому темпі злиття фрази збільшується. У повільному темпі, навпаки, фраза розпадається на слова, а не на склади. Службові слова приєднуються до тих повнозначних слів, з якими пов'язані за смыслом. У сповільненому темпі яскраво проявляється семантична тенденція [9: 25].

А. М. Антипова у своїх дослідженнях щодо визначення акустичних характеристик стику ритмічної групи у віршованому та прозаїчному текстах з використанням поперемінно семантичного і енклітичного принципів показала, що межа між ритмічними групами у більшості випадків характеризується перепадами в частоті тону й інтенсивності. На перший погляд, даний результат здавався логічним, і перепади свідчать про слабкість зв'язків. І це давало привід говорити про межу між ритмічними групами, однак аналіз стиків складів усередині ритмічної групи виявив подібні перепади. Таким чином, усе це дає підстави вважати, що в потоці мовлення практично неможливо провести чітку межу між ритмічними групами, як і часто неможливо знайти цю межу між звуками, складами, словами і навіть висловленнями [9: 25-26].

Структура ритмічної групи містить щонайменше один наголошений склад з приєднаними до нього ненаголошеними складами. Вище йшлося про просту ритмічну групу, тобто про таку, яка містить один "сильний" центр (наголошений склад). Розрізняють і складну ритмічну групу, тобто таку, яка містить два і більше наголошених складів. У складній ритмічній групі перше виділене слово має наголос першого ступеня, друге (третє і т.д.) – наголос другого ступеня. Другий наголошений склад (слово) розміщується на одному рівні з попереднім. (У тексті позначається крапкою.) Ненаголошені склади розміщуються між наголошеними складами приблизно на одному і тому ж рівні, що й наголошені склади. Наприклад:

'Mary 'Smith | 'entered the 'house | 'quickly.

Велику роль у визначенні типу ритмічної групи відіграє мелодія. У простій ритмічній групі наголошений склад більш рухливий у тональному плані по відношенню до сусідніх складів. Він може займати вище положення, нижче або однакове по відношенню до сусідніх складів. У складній ритмічній групі наголошені склади і проміжні ненаголошені прямують до одного тонального рівня, до монотону. Таке розміщення слів спонукає їх до більш тісного зв'язку. Помітно, що до складної ритмічної групи входять слова, тісно пов'язані за смыслом.

Складну ритмічну групу, яка складається з двох наголошених складів, прийнято називати *дворядковою* (двухрядовой). Якщо кількість наголошених складів перевищує два, то така ритмічна група називається *багаторядковою*, яка зазвичай характеризується високою рівною шкалою. Наприклад:

'Did you 'really | 'go there | 'yesterday?

Подібна ритмічна група часто зустрічається в розмовному мовленні у британському варіанті англійської мови. В американському варіанті, для якого властиві рівні шкали, багаторядкова ритмічна група характерна не тільки для усного мовлення, а й для читання письмових текстів [9: 27].

А. М. Антипова у своїх дослідженнях показала, що дворядкова ритмічна група, яка складається зі слів з наголосом першого і другого ступенів, часто зустрічається на початку фрази, а ритмічна група, яка містить слова з наголосом першого і третього ступенів, типова для кінця фрази, якщо термінальний тон падає на передостаннє повнозначне слово.

Кількість ненаголошених складів у простій ритмічній групі варіюється. За висновками А. М. Антипової, кількість ненаголошених складів у ритмічній групі знаходиться в діапазоні 0-7. У середньому в прозаїчних текстах кількість ненаголошених складів в 2-2,5 рази перевищує наголошені склади. Найчастотнішою є ритмічна група, яка містить 2-4 склади, з яких один наголошений. Ці дані знаходяться у відповідності з дослідженнями інших авторів [10].

Оскільки завдання аналізу мовлення вимагають членування на ритмічні групи, то у визначенні умовних меж ми можемо підтримувати або смисловий, або енклітичний принцип. Ритмічна група легко визначається як лінгвістична одиниця завдяки наголошеним складам. Кожний наступний наголошений склад є сигналом початку наступної ритмічної групи. Частина, яка безпосередньо стоїть перед наголошеним складом, сприймається як кінець попередньої ритмічної групи. А, отже, це говорить на користь енклітичному принципу.

3. Членуючи мовлення на ритмічні групи, або фонетичні слова, слід зазначити їх структуру та вказати, які слова виступають проклітиками чи енклітиками. Враховуючи інтонаційний чинник слів англійського мовлення, виділяються слова, які є завжди наголошеними і які займають ненаголошені позиції в ритмічній групі, але за певних умов можуть інтонаційно виділятися. "Ядром" фонетичного слова є наголошений склад, який відповідно міститься в наголошеному слові.

Наголошеними словами в ритмічній групі, як правило, є повнозначні частини мови, що мають власне лексичне значення: іменники, прикметники (крім присвійних), дієслова (особові й неособові) і прислівники (крім відносних) на противагу службовим словам, які виражають граматичне значення, відношення між словами в реченні (артиклі, прийменники, сполучники, частки):

'School be|'gan in | 'earnest | 'next | 'day.

Порівняно зі службовими словами, числівники, а також питальні, вказівні й так звані емпітичні займенники мають велику семантичну вагу і виділяються наголосом, як і повнозначні слова:

I 'see it | 'now – a | 'long |'room, | with 'three | 'long | 'rows of | 'desks and | 'six of | 'forms, and | 'bristling | 'all | 'round with | 'pegs for | 'hats and | 'slates.

Допоміжні й напівдопоміжні дієслова наголошуються в окремих випадках, у яких їхня семантична вага підвищується і яким відповідає певна граматична конструкція. Крім того, наголошеності цих слів у реченні може сприяти і ритмічна будова даної синтагми:

'Shall I | 'ever | 'forget ⁽¹⁾those | 'lessons?

Наголошеність *shall* у цьому прикладі викликана емоційністю даного риторичного питання. Також ритмічна тенденція, характерна для англійської мови, сприяє наголошеності допоміжних і напівдопоміжних дієслів, які починають питання, а особові займенники, що стоять за ним – ненаголошені:

'Will he | 'come? – Will 'he come?

За ненаголошеними займенниками, як правило, слідує наголошене дієслово: таким чином і встановлюється ритмічне чергування сильніших з слабшими складами. Нижче подаються ще приклади з наголошеними допоміжними і напівдопоміжними дієсловами:

1. (We have 'taken on a | 'stiff |'job.) – We 'have.
2. (Have I 'said a | 'word about | 'taking her a|'way?) – 'Have I | 'now?
3. (I 'came on | 'purpose.) – But you 'mustn't.
4. (I 'don't re|'member | 'asking her.) – You 'didn't. – ⁽¹⁾I asked her.

У цьому випадку вони заміняють основні дієслова. Проте, якщо займенник стає семантично ведучим словом, – дієслово буде ненаголошеним (див. вище приклад 4).

У заперечних реченнях:

"You 'couldn't have | 'come more | 'fortunately", "I 'don't | 'think you | 'know my | 'son", "You 'mustn't | 'mind him", "It 'isn't a | 'great | 'deal of |'trouble. " та ін. допоміжні та напівдопоміжні дієслова наголошені під впливом ритму (звідси і злиття заперечної форми розмовного стилю ['dəʊnt], ['kʌdnt], ['ɪznt] та ін.).

Ненаголошена частка *not* або її редукована форма [nt] власне позначає заперечення (It 'did not | 'rain | 'last | 'night.); наголошена *not* виражає не тільки заперечення, а й протиставлення. Якщо сказати *It did 'not | 'rain | 'last | 'night*, це говорить про те, що хтось стверджує протилежне.

Подібні випадки трапляються з деякими сполучниками й прийменниками. Так, односкладові сполучники й прийменники, які стоять на початку речення і за ними слідує наголошене слово, можуть виділятися наголосом:

'On the | 'way they were | 'stopped by | 'heavy | 'traffic.

'If you | 'come we shall | 'talk it | 'over.

Двоскладові прийменники і сполучники часто є наголошеними у всіх реченнях (крім кінцевого положення для прийменника), так як їхня силабічна будова дозволяє легко чергувати наголошені склади з ненаголошеними.

Однак особові, присвійні, зворотні і відносні займенники, а також артиклі, як правило, ненаголошені в англійському мовленні [11: 190-192].

Роджер Кінгдон у своїй праці "The Groundwork of English Intonation" подає список слів, розподілені за частинами мови, які зазвичай є наголошеними (1) або ненаголошеними (2), з ґрунтовним поданням прикладів та правил:

(1)

- майже всі іменники;
- вказівні, емфатичні й присвійні займенники;
- кількісні та порядкові числівники, вказівні детермінативи;
- прикметники, активні й пасивні дієприкметники;
- особові дієслова, допоміжні (крім *be* і *have*) та модальні дієслова (заперечні форми в питаннях чи ствердженнях);
- усі прислівники, крім відносних;
- прийменники, вжиті в значенні прислівника, складні прийменники;
- двоскладні сполучні слова;
- усі питальні слова (займенники, деремінативи, прислівники);
- відокремлений вигук.

(2)

- іменники широкої денотації;
- особові та зворотні займенники;
- артиклі та присвійні прикметники;
- допоміжні (враховуючи *be* і *have*) та модальні дієслова (стверджувальні форми) (у питаннях стверджувальна форма *will* може бути наголошеною або ненаголошеною);
- відносні прислівники;
- моносилабні прийменники;
- односкладні сполучні слова, відносні займенники;
- вигуки, за якими слідує наголошені слова [12: 170-202].

Таким чином, проклітичні й енклітичні склади містяться в неповнозначних та службових словах. Але ненаголошеність деяких з них може варіювати з наголошеністю під впливом інтонаційно-емоційного виділення, залежно від їх позиції у фразі або наявності їх семантичної ваги.

Для даного дослідження вибір принципу оцінки ненаголошених складів як проклітик або енклик важливий, значною мірою, залежить від темпу й обраного стилю мовлення. Тому, як висновок, експериментально-фонетичне дослідження майбутньої дисертаційної роботи опиратиметься на енклітичний принцип членування мовленнєвого потоку на ритмічні групи з урахуванням чергування наголошених і ненаголошених складів у їх структурі, яке відтворює ритм мовлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Шишкина Т. Н. К вопросу о ритмическом построении речи : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 – германские языки / Т. Н. Шишкина. – М., 1974. – 23 с.
2. Черемисина Н. В. Ритм и интонация русской художественной речи / Н. В. Черемисина. – М., 1971. – 238 с.
3. Skalickova A. On Rhythm in English // *Phonetica Pragensia*. – № 2. – 1970. – P. 55-68.
4. Андреева Д. И. Слог и ритмическая группа как единица ритма английской речи / Д. И. Андреева // Сб. науч. трудов : Ритмическая и интонационная организация. – № 196. – М., 1982. – 252 с.
5. Abercrombie, D. A Phonetician's View of Verse Structure / D. A Abercrombie // *Studies in Phonetics and Linguistics*. – Oxford University Press, 1965. – P. 16-25.
6. O'Connor, J. D. *Phonetics* / J. D. O'Connor – Harmondsworth, Middlesex : Penguin Books, 1973. – 320 p.
7. Essen, Otto von. Das Phonemsystem des Nama-Hottentottischen / Otto von Essen // *Zeitschrift für Phonetik*. – Vol. 10 (2). – 1957. – P. 127-143.
8. Pike, K. L. Practical Phonetics of Rhythm Waves / K. L. Pike // *Phonetica*. – № 8. – 1962. – P. 9-30.
9. Антипова А. М. Ритмическая система английской речи / А. М. Антипова // Учеб. пособие для пед. ин-тов. – М. : Высшая школа, 1984. – 119 с.

10. Галеева М. М. Элементы интонации и их взаимодействие в синтагмах повествовательного предложения в русском языке (экспериментально-фонетическое исследование) : автореф. дис. ... канд. филол. наук / М. М. Галеева. – М., 1969. – 28 с.
11. Торсуев Г. П. Фонетика английского языка / Г. П. Торсуев. – М. : Изд-во литературы на иностранных языках, 1950. – С. 169–198.
12. Kingdon R. The Groundwork of English Intonation / R. Kingdon. – Longman, 1973. – 272 p.

Матеріал надійшов до редакції 01.04. 2010 р.

Эррэро Бикус Н. А. Ритмическая группа как неотъемлемая часть слогаделения английской речи.

В статье проанализировано разные подходы к определению ритмической группы (фонетического слова) как базовой единицы ритма речевого потока, которая играет непосредственную роль в слогаделении английской речи. Также исследовано смысловую и энклитическую тенденции выделения ритмических групп в высказывании и структуру фонетических слов, которая зависит от темпа речи и интонации.

Herrero Bikus N. A. The Rhythm Group as an Integral Part of the Syllabification of English Speech.

Different approaches to define the rhythm group (the phonetic word) as a basic rhythmical unit of the speech flow which plays an immediate role in English speech syllabification are analysed. The Notional and enclitic tendencies of differentiating of rhythm groups in speech as well as the structure of phonetic words that largely depends on the speech tempo and the intonation are investigated.